

MINA OKILJEVIĆ¹
Filozofski fakultet, Novi Sad

HEGELOVO SHVATANJE ISTORIJE FILOZOFIJE

Sažetak: Raskid sa tradicijom tumačenja istorije filozofije kao zbirke mnenja odigrao se u Hegelovoj filozofiji. Suština njegovog gledišta izražena je u stavu da istorija filozofije i sama predstavlja filozofiju, kao kretanje duha i prikaz momenata njegovog razvoja, u okviru koga se filozofija i njena istorija pokazuju kroz ono što Hegel naziva *razvićem konkretnog*. Etabliiranje ovakve – filozofske – istorije filozofije omogućeno je razlikovanjem istorije spoljašnjih okolnosti od unutrašnje istorije kao istorije misli. Na isti način na koji se jedna ideja razvija u svom logičkom pojmu, pokazuje ona vlastiti razvoj i u istoriji filozofije. Kao odraz trenutnog stupnja razvoja duha, svaka filozofija je proizvod svog vremena i, kao takva, predstavlja jedini način egzistencije duha kroz filozofiju u datom trenutku. Hegel istupa protiv shvatanja razlike kao suprotnosti, i dokazuje da se bit duha ispoljava upravo kao jedinstvo jedinstva i razlike, čime je raznolikost filozofija u njenoj istoriji postavljena kao nužan način postojanja same filozofije.

Gljučne reči: Hegel, istorija filozofije, duh, ideja, unutrašnja i spoljašnja istorija, razviće, konkretno, spekulacija

I

Hegelova se filozofska koncepcija može smatrati rodnim mestom *filozofije istorije filozofije*. Hegel, naime, po prvi put u čitavoj povesti filozofije², problematizuje samu tu povest na eminentno filozofski način. Time se istorija filozofije pokazuje kao sama filozofija³.

1 e-mail adresa autora: mininaadresa@gmail.com

2 S obzirom na referentnu literaturu, razliku u prevodima, etc., u ovom tekstu će se termini *povest* i *istorija* upotrebljavati kao sinonimi, uprkos distinkciji između res geste i historia rerum gestarum, odnosno samog povesnog zbivanja i istorijskog znanja o njemu. (Za distinkciju pojmova povesti i istorije vidi: Perović, M.A., *Praktička filozofija*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2004., str.261).

3 Koliko je ovaj Hegelov stav „revolucionaran“ i ne samo ispred svog vremena, već u dobroj meri i ispred vremena u kome mi živimo, pokazuje i čuvena Rajhenbahova primedba – da ne želi da omalovaži istoriju filozofije, ali da treba imati na umu da je to istorija, a ne filozofija. Upravo nasuprot takvom pristupu istoriji filozofije Hegel je izgradio svoju koncepciju. Poražavajuće je što je ta koncepcija zasnovana ne samo polemički i kritički, već, kako se pokazalo, i anticipativno polemički.

Dakako, i pre Hegela se čitava plejada autora (od Aristotela⁴ do Tenemana) bavila tom tematikom, manje ili više uspešno, ali krajnji dometi ovih radova najčešće nisu prevazilazili prostu enumeraciju filozofskih učenja po kriterijumu hronološkog sleđa i vlastitih aspiracija samog autora. Istorija filozofije je tako sticala gotovo enciklopedijski karakter⁵, nalazeći vlastitu svrhu u tome da *upućenima* u stvar filozofije pruži odgovarajuće informacije o izvesnoj koncepciji ili problemu, odnosno, da *neupućenima* posluži kao krunski dokaz izlišnosti same filozofije, koja se pojavljuje kao *cornus copia* najrazličitijih i, neretko, međusobno dijametralno suprotnih tvrdnji i eksplikacija nekakvih apstraktnih pojmova bez ikakvog značaja za „stvarni“ život.

Hegel, međutim, bitno istupa iz ove tradicije, pokazujući da je istorija filozofije rezultat, tačnije, *proces i rezultat* nužne delatnosti onog istog duha koji vlastiti izraz nalazi i u drugim područjima zbilje i uma. Unutrašnjom nužnošću same „stvari filozofije“ uslovljen je redosled pojedinačnih filozofija, tako da prethodna biva nužnim uslovom naredne, dok ova potonja u sebi sadrži prethodnu, prevazilazeći je. Ovim je temeljnim uvidom težište sa spoljašnje istorije filozofije, koja u mnogome zavisi od proizvoljnih elemenata, premešteno na unutrašnju, koja vlastiti razvoj duguje zahtevima pojma. Drugim rečima, na temelju spekulativne metode, istorija filozofije postaje filozofijom istorije filozofije, čime se legitimira kao *par excellence* filozofska disciplina, bit koje nije da prikaže razučeno mnoštvo stavova i ideja, već da unutar tog mnoštva pronađe jedinstvenu nit, ono Jedno koje ostaje nepromenljivo u svim promenama: filozofiju samu. Time istorija filozofije prestaje primarno biti *istorija* i postaje *filozofija*, odnosno, postaje *znanstvena*, kao i sve druge filozofske discipline⁶.

Post-hegelijanske filozofije u značajnoj meri padaju ispod postignutog nivoa znanstvenosti istorije filozofije⁷. Izuzimajući Marksa i marksizam⁸, savremeni filozofi ma-

4 Aristotelova *Metafizika* smatra se prvom istorijom filozofije. Ono što je u toj prvoj istoriji značajno (pored dragoceni informacija u do kojih se, sticajem istorijskih okolnosti, drugačije ne bi moglo doći) jeste pokušaj da se mišljenja prethodnika tumače po istom ključu, naime, na temelju filozofske koncepcije samog Aristotela, preciznije, na temelju učenja o četiri uzroka. Međutim, Aristotelovoj interpretaciji nedostaje reflektovana ideja misaone nužnosti po kojoj se filozofija (progresivno) razvija kroz različite koncepcije.

5 Što samo po sebi ne deluje problematičnim, ali u kontekstu znanstvenosti, na kojoj Hegel insistira, predstavlja značajnu degradaciju istorije filozofije, a time i same filozofije kao onoga što ta istorija jeste i od čega je sačinjena.

6 Interesantno je da je Kantovo mišljenje o istoriji filozofije u dobroj meri omalovažavajuće: „Ima naučnika kojima je istorija filozofije (kako stare, tako i nove) sva njihova filozofija...Njima preostaje da sačekaju dok oni drugi, koji se trude da *crpu nadahnuća iz samoga uma*, ispune svoj zadatak i da tek onda obaveste svet šta se dogodilo“ (Kant, I., *Prolegomena za svaku buduću metafiziku, Dvije rasprave*, Zagreb, 1953., str.7, podvukla M.O.). Hegel upravo nastoji pokazati da istorija filozofije, kao filozofija, potiče od istog nadahnuća iz samoga uma kao i sve druge filozofske znanosti. Međutim, u odbranu Kantu valja istaći da se njegov navedeni sud odnosi na one „istoriografe filozofije“ za koje je ta istorija stvar učenosti i protiv kojih ustaje i Hegel. Ipak, Hegel je uvideo mogućnost da se istorija filozofije zasnjuje na filozofskim načelima, do čega sam Kant nije dospelo.

7 Zapravo, već 1874. godine, dakle, svega tri godine nakon Hegelove smrti, Brentano navodi: „No drukčijom se pokazuje povijest filozofije. *Što bi tu čvrsto stajalo i preživljavalo mijenu vremena i nasljeđivalo se od filozofa do filozofa?*“ (Brentano, F., „O razlozima obeshrabrenja na filozofskom području“ u *Čemu još filozofija*, Zagreb, 1982., podv. M.O.). Odgovor na podvučeno pitanje glasi: misao, tj. upravo filozofija.

8 Savremeni filozofi marksističke provenijencije, kao i sam Marks, upućuju povesti filozofije iste prigovore koji važe i za filozofiju uopšte, čime je istorija filozofije priznata kao filozofija, iako obe ostaju na nivou puke teorije.

hom ne uviđaju ne mogućnost, već nužnost, da se istorija filozofije shvati kao sama filozofija. Selektivni pristup povesti filozofije jedno je od ključnih obeležja Hajdegerove interpretacije, koja će snažno obeležiti filozofska stremljenja dvadesetog veka. „Destrukcija povesti ontologije“, iz koje će se kasnije razviti i ideja dekonstrukcije, bitno onemogućuje zasnivanje istorije filozofije kao filozofske znanosti, budući da parcijalni pristup, na kome ta destrukcija počiva, negira *jedinstvenost* istorije filozofije (a time i jedinstvenost filozofije uopšte)⁹. Različite varijante iracionalizma, zbog svog programatskog anti-logoskog stava, suštinski ne dopuštaju mogućnost zasnivanja istorije filozofije kao filozofske znanosti, dok analitička filozofija vidi u istoriji filozofije, u najboljem slučaju, samo istoriju.

II

*Sve biva po zakonima uma.*¹⁰

Jedno od temeljnih pitanja koje se nužno postavlja u vezi s izvesnom naučnom disciplinom pitanje je njenog značaja. Ni s filozofijom ne stoji drugačije, ukoliko se pri tom ne izgubi iz vida da je problem značaja izvesne filozofske znanosti uvek već *opšte-filozofski* problem koji se tiče ne samo te znanosti, već i filozofije kao takve. Sama podela filozofije na discipline, naime, bitno je uslovljena svešću o zajedničkom ishodištu i konačičtu svake i svih, što se očituje u stremljenju ka spoznaji onoga istinitog, večnog i nepromenljivog. Dok mnenje „ne shvaća različitost filozofskih sistema toliko kao neprekidni razvitak istine, koliko u različitosti [vidi – M.O.] samo protivurječnost“¹¹, dotle filozofija istorije filozofije nastoji pokazati da se istina nalazi upravo u *razvitku*. Privid po kome je u rezultatu izražena sama stvar karakterističniji je za filozofiju nego za druge znanosti jer je ona „bitno u elementu općosti koja u sebi uključuje ono posebno“¹². Taj je privid ono što valja prepoznati kao privid i prevladati, kako bi se pokazalo da „stvar nije iscrpljena u njezinu *cilju*, nego u njezinu *izvođenju*, niti je *rezultat* zbiljska cjelina, nego je on to zajedno sa svojim *postajanjem*“¹³.

9 „Istoriografija koja nije dosegla do poimanja istorije filozofije kao celine nije dosegla ni do poimanja kontinuiteta u istoriji filozofije“ (Korać, V., *Filozofija i njena istorija*, Naprijed, Zagreb, 1978., str. 83). Temeljni problem Hajdegerove, i ne samo njegove, interpretacije povesti filozofije sastoji se u nerazumevanju odnosa kontinuiteta i diskontinuiteta, na kome povest filozofije počiva. Naime, pretpostavka povesnosti jeste kontinuitet, tj. mogućnost da se pokaže odgovarajuća razvojna linija, budući da istorija i jeste istorija samo zahvaljujući vezi koja između njenih momenata postoji. S druge strane, da bi taj kontinuitet uopšte mogao postojati, nužan je diskontinuitet između pojedinih elemenata, jer u suprotnom kontinuitet ne bi bio kontinuitet, već jednost, večnost, apsolutnost. Diskontinuitet je, dakle, pretpostavka kontinuiteta, pa time i istorije, ali i obratno: kontinuitet je jedino naspram čega se može uspostaviti diskontinuitet.

10 Hegel, G.V.F., *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd, 1975. god., str. 24 (dalje: IF).

11 Hegel, G.W.F., *Fenomenologija duha*, Ljevak, Zagreb, 2000., str. 4 (dalje: FD).

12 Hegel, FD, str. 3.

13 *Ibid.*, str. 5. Upravo ovo zajedništvo rezultata i postajanja pokazuje kakav je odnos između filozofije i istorije filozofije.

Po Hegelovom sudu, odgovor na pitanje o značaju istorije filozofije nalazi se u pokazivanju veze između „prividne prošlosti“ i sadašnjih dometa filozofije: „Posed samosvesne umnosti koji pripada nama, sadašnjem svetu, nije postao neposredno, te da je ponikao samo iz tla sadašnjosti, već je u njemu suštinsko to što on predstavlja nasleđe i, tačnije rečeno, proizvod rada, i to rada svih ranijih naraštaja ljudskoga roda“¹⁴. Drugim rečima, nema govora o nekoj „samoniklosti“ filozofije¹⁵, niti je moguće kritikovati pređašnje filozofije sa nekog meta-stanovišta, odnosno, izvan same tradicije filozofije¹⁶. Utoliko je istorija filozofije nužni preduslov svake filozofije, a pogotovu one koja bi vlastitu tradiciju želela kritikovati na filozofski, a ne „piljarski“¹⁷ način. To „što naša filozofija može u suštini da postane samo u vezi sa ranijom filozofijom i što je nužno proizašla iz nje“¹⁸ nije nešto filozofiji spoljašnje ili slučajno, već pripada suštini njene objektivacije, odnosno, onome što Hegel naziva „unutrašnjom“ istorijom filozofije. Ta unutrašnja istorija jeste „istorija samopronalaženja misli“¹⁹, koja se pokazuje kao bit filozofije, ili čak kao njena svrha²⁰. Odnos filozofije i istorije filozofije odnos je pojedinačnog i opšteg, sadržine i forme, rezultata i procesa koji je do njega doveo, pri čemu je svaki rezultat takođe proces, a proces rezultat: „Po vremenu poslednja filozofija jest rezultat svih prethodnih filozofija i mora sadržati principe svih“²¹. Ono o čemu je tu reč jeste istorija misli, jer misao stupa u egzistenciju jedino kroz pronalaženje sebe same, a istorija filozofije nije ništa drugo do niz tih pronalaženja. Pitanje o značaju istorije filozofije upućuje, dakle, na jedan izvorniji problem, naime, na povezivanje dva naizgled oprečna pojma – istorija i filozofija – u konzistentnu celinu koja zahteva za sebe oznaku znanstvenosti. „Zajednica“ ta dva pojma omogućena je upravo distinkcijom između unutrašnje i spoljašnje istorije. Što se tiče ove druge, ima i ona vlastitu logiku, odnosno, unutrašnju nužnost po kojoj se razvija, na temelju čega je moguće ustanovljenje *filozofije istorije*, kao filozofske znanosti koja za cilj ima da u istoriji spoljašnjih okolnosti prikaže ono umno. U tom kontekstu, istorija filozofije i filozofija

14 Hegel, IF, str. 10.

15 Čak se ni „prva“ filozofija, tj. sam početak filozofije, ne može proglasiti samoniklim, budući da nastaje iz odnosa prema drugim tvorevinama helenskog duha, pre svega iz prevazilaženja mitologije. Ta vrsta diskontinuiteta u načinu helenske recepcije zbiljnosti počiva na uznapredovaloj misaonoj hrabrosti helenskog duha, a ne znači da je filozofija „pala s neba“.

16 Reinterpretacija tradicije filozofije, s intencijom da se pokaže njena *pogrešnost* ili *zaboravnost* takođe počiva na istoj toj tradiciji i moguća je jedino kao njen deo. Štaviše, takva jedna reinterpretacija u mnogo je većoj meri izraz kontinuiteta nego diskontinuiteta.

17 Aluzija na Hegelov mladalački tekst „Tko misli apstraktno“ ima za cilj da ukaže na površnost i filozofsku neutemeljenost svakog pokušaja da se vlastita filozofija predstavi kao isključivo-sama-sobom-proizvedena i samo-na-sebi-utemeljena. Nužna pretpostavka diskontinuiteta s tradicijom filozofije jeste upravo kontinuitet te tradicije, kao što kontinuitet povesti filozofije počiva na diskontinuitetu pojedinih filozofija.

18 Hegel, IF, str. 11.

19 Ibid., str. 12.

20 Važi, dakako, i obratno: naime, da je filozofija svrha istorije filozofije. Ova dvostruka zavisnost ukazuje na bitnu neodvojivost filozofije i njene istorije, a ne na neki *circulus vitiosus*, pa se odnos filozofije i istorije filozofije može odrediti kao *uzajamna svrhovitost*.

21 Hegel: *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987. god., str. 43 (dalje: EFZ).

istorije počivaju na zajedničkoj pretpostavci o povezivosti istorije i filozofije²². Idući korak dalje, moglo bi se čak tvrditi da je filozofija istorije ono opšte, a filozofija istorije filozofije njen posebni deo, koji stoji takođe pod zakonima svetske povesti, u skladu, dakako, s prirodom vlastitog predmeta: „Jedina misao, koju filozofija donosi sa sobom, jeste jednostavna misao uma, da um vlada svijetom, dakle da je i u svjetskoj povijesti zbivanje bilo umno. To uvjerenje i spoznaja jeste *pretpostavka* u pogledu povijesti kao takve uopće; u samoj filozofiji nije to nikakva pretpostavka“²³. Sama istorija jeste, s jedne strane, pod zakonomernošću duha uopšte, a, s druge, pod zakonomernošću vlastitog konkretnog predmeta. Stoga je od najvećeg značaja da se sam predmet istorije shvati na valjan način, iako istorija filozofije „ostaje značajna čak i ako se njena svrha shvati naopako; - pa štaviše, taj značaj može izgledati da raste utoliko više ukoliko je pogrešnija predstava o filozofiji i o značaju koji njena istorija ima za nju“²⁴.

Poput drugih nauka, poput religije, i filozofija ima svoju spoljašnju istoriju – istoriju vlastite egzistencije – brojne poštovaoce i protivnike vlastitih objektivacija, procvate i propadanja, političke, pa i ekonomske implikacije, rečju: istoriju kontingentnih eksternih okolnosti. Na ovom planu, istorija filozofije ne odstupa bitno od istorije ostalih tvorevina ljudskog duha: „U osebnom obliku *vanjske povijesti* prikazuje se postanak i razvoj filozofije kao *povijest te znanosti*“²⁵. Unutrašnja istorija odnosi se, međutim, na sadržinu, na sam predmet saznanja. U ovom kontekstu, filozofija stoji u razlici i spram religije, i spram nauka. Dok se unutrašnja istorija hrišćanstva može opisati kao permanentnost jednog relativno jednostavnog sadržaja i dok se sadržina, recimo, matematike kroz vekove nije suštinski menjala, već samo obogaćivala, dotle se unutrašnja istorija filozofije čini kao „prizor promena celine koje se stalno prinjavljaju i čiju zajedničku vezu ne sačinjava više čak ni prost cilj“²⁶. Ova unutrašnja istorija jeste ona koju Hegel podrazumeva pod pojmom istorije filozofije i čiju kompleksnost nastoji da obrazloži, u skladu sa temeljnom pretpostavkom da je filozofija način objektivacije svetskog duha.

Pitanje odnosa između filozofije i drugih područja ljudskog duha delom se tiče unutrašnje, a delom spoljašnje istorije, što je najočiglednije na primeru odnosa između filozofije i religije. Ono što je u toj relaciji ključno jeste, s jedne strane, momenat mitologije kao humusa iz koga nastaju i filozofija i religija, a, s druge strane, problem egzistencije filozofije u okviru religije. Bez obzira na „istorijsku činjenicu“ zakonomerne uzajamne netrpeljivosti između ove dve oblasti, Hegel ističe jedinstvo njihovog sadržaja, koji se

22 „Filozofija povijesti ne znači ništa drugo nego misaono razmatranje povijesti“ (Hegel, G.W.F., *Filozofija povijesti*, Beograd, Banjaluka, 2006., str. 27).

23 Ibid., str. 27.

24 Hegel, IF, str. 5. Hegel dalje ukazuje da neodređenost prve pretpostavke – one o predmetu istorije – nužno uslovljava neodređenost same istorije, a „tek ono što je potpuno određeno, ujedno je egzotično, shvatljivo i sposobno da se nauči i da bude vlasništvo svijui“ (Hegel, FD, str. 10). Utoliko predmet istoriji nije nešto spoljašnje i slučajno, već je određuje i konstituše, tako da sama istorija postaje konačno vlastiti predmet. Autori koji pristupaju pisanju istorije filozofije bez ovog ključnog uvida „mogu se uporediti sa životinjama koje su saslušale sve tonove neke muzike, ali do čije svesti nije dospelo jedno, a to je harmonija tih tonova“ (Hegel, IF, str. 6).

25 Hegel, EFZ, str. 43.

26 Hegel, IF, str. 16.

ogleda u spoznaji onoga večnog i nepromenljivog²⁷, s tom razlikom što „istina koja preko nje (tj. religije – M.O.) dospeva do nas data nam je spolja“²⁸ dok filozofija pokazuje da „pravi oblik, u kojemu egzistira istina, može da bude samo njen znanstveni sistem“²⁹. Uprkos nesumnjivim i nesvodivim razlikama, filozofija i druge oblasti duha, uključujući religiju, umetnost, nauku etc., imaju isto izvoriste, a to je duh vremena³⁰. Ono što treba pokazati jeste *kako* i *zašto* se konkretna filozofija javlja u vremenu, kao specifičan vid izražavanja misaonog stupnja koji njeno vreme podrazumeva. Filozofija je do te mere „ukotvljena“ u duh vremena da je mogla nastati tek kad je duhovna obrazovanost dostigla određeni stupanj: tek kada je opšti duh vremena pokazao spremnost za vlastito *pojmovno* izražavanje, rođena je filozofija. Međutim, pojavljivanje pojedinih filozofija pokazuje određenu pravilnost: filozofija, naime, počinje onda kada se sve drugo završava, tj. onda kada su sva druga područja već izrazila osebnijni stupanj duha, pa se filozofija pokazuje kao svojevrsna „kruna“ vlastitog vremena³¹. S tim u vezi je Hegelova tvrdnja da je razvoj filozofije uvek obeležen propašću stvarnoga sveta, kolapsom dotadašnjih vrednosti: „Filozofija počinje sa propadanjem jednog realnog sveta; kada se ona pojavi sa svojim apstrakcijama, slikajući sve u tamnim bojama, tada je već minulo doba mladičke svežine i živosti“³².

III

Pomenuto shvatanje istorije filozofije kao „promena celine koje se stalno prinavlja“ često je uzrokom pogrešnih i površnih predstava, od kojih je možda najčulenija ona o istoriji filozofije kao „ispredanju zalihe mnenja“³³. Oспорavajući ovu predrasudu, Hegel ukazuje na razliku između mnenja i istine – uz osvrt na poznati par pojmova iz platonovske tradicije: *δόξα* (mnenje) i *ἐπιστήμη* (znanje, znanost) – dokazujući da filozofija, kao objektivna nauka istine, ne samo da neće, već i ne može biti nikakvo mnenje. Mnenje je samo proizvoljnost, rezultat iracionalno utemeljenih subjektivnih uverenja, koja se iscrpljuju u maglovitim i pojedinačnim predstavama o predmetu sa-

27 U *Filozofiji prava* je sadržaj filozofije određen kao „pojmovna spoznaja boga te fizičke i duhovne prirode, spoznaja istine“ (Hegel, G., W., F., *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983., str. 15, dalje: OCFP), a u *Enciklopediji* se ističe da „obje (tj. filozofija i religija – M.O.) imaju za svoj predmet istinu, i to u najširem smislu – u tom smislu da je bog istina i da je samo on istina“ (Hegel, EFZ, str. 29).

28 Hegel, IF, str. 63.

29 Hegel, FD, str. 5.

30 Tako je i filozofija „svoje vrijeme mislima obuhvaćeno“ (OCFP, str. 18).

31 Ili poslednji ekser u kovčegu jednog sveta.

32 Hegel, IF, str.49. „Kad filozofija svojim sivilom slika na sivome, onda je jedan lik života ostario, a sivilom na sivome ne može se pomladiti, nego samo spoznati; Minervina sova počinje svoj let tek u suton“ (Hegel, OCFP, str. 19).

33 Ova predrasuda često ide pod ruku sa stereotipom o rasejanom filozofu koji gubi stvari, ne može da se snade u „stvarnom“ životu i ne ume jednoznačno da odgovori na bilo koje pitanje, s tim što, prirodno, na svako pitanje ima nekakav odgovor, osobito kada apsolutno nije upućen u materiju. Od svih varijanti „mizologije“ navedena je verovatno najopasnija, budući da izjednačava filozofiju sa dremljivim i ispraznim raspredanjima senilnog mornara.

znanja³⁴. Kao takvo, ono nikada ne doseže stupanj jedne po sebi i za sebe opšte misli, koja jedino može biti predmetom filozofije: „Vlastito uverenje je zaista nešto najviše, nešto apsolutno suštinsko što radi saznanja zahteva um u pogledu subjektivnosti, to jest filozofija; ali um pravi razliku po pitanju da li se to uverenje zasniva na osećanjima, slutnjama, intuicijama itd., to jest na subjektivnim razlozima, uopšte na osobenosti dotičnog subjekta ili pak na mišljenju, tako da ono proizilazi iz saznanja pojma i prirode same stvari“³⁵. Drugim rečima, subjektivnost nije isto što i proizvoljnost: subjektivnost – ili vlastitost – implicira samorefleksiju, samosvest, na temelju koje je onda moguće dokučiti objektivnost, tj. subjekt-objekt kao istinitost. Proizvoljnost, pak, nikada ne može napredovati dalje od „ljubavi prema znanju“, pri čemu je i mogućnost da se dospe do *tog* stadijuma nešto slučajno³⁶. Budući da je istina egzistentna tek kao *znanstveni* sistem³⁷ – „filozofiranje *bez sistema* ne može da bude nešto znanstveno“³⁸ – za proizvoljnost tu nema mesta, jer znanstvenost podrazumeva „kretanje čistih bitnosti“³⁹. Otuda je jedino reflektovana, promišljena, *spekulativno-dijalektička* vlastitost mogući temelj znanosti.

Za trezveno mišljenje ostaje upitnim da li se filozofskoj delatnosti može priznati ozbiljnost i pijetet koji zahteva, ako se ima u vidu da njena istorija obiluje najrazličitijim inepretacijama istih pitanja, svaka od kojih objavljuje da je jedino ona ispravna i da je baš ona ta koja je konačno dosegla i utvrdila istinu. Kako da onda um, koji „instinktivno oseća da je istina jedna“, apsolvira to mnoštvo tvrdnji; kako da izabere zaista *istinitu* filozofiju i, konačno, kako da se postavi prema onima koje ostaju kao *neistinite*? Hegelova namera nije da se upušta u polemisanje sa trezvenim mišljenjem koje opisuje kao „mrtvi razum“⁴⁰, već da pokaže da je različitost filozofija apsolutno nužna za postojanje same filozofije: ono što se mora imati u vidu jeste pretpostavka da je cilj filozofije pojmovni obuhvat istine, spoznaja istine posredstvom čistoga mišljenja. Budući da je istina jedna, jedna je i filozofija: „*Povijest filozofije* pokazuje u filozofijama, koje se čine različnima, dijelom samo jednu filozofiju na različnim stupnjevima izgrađenosti, dijelom pak da su posebni *principi*, od kojih je jedan bio osnovom jednom sistemu, samo *grane* jedne te

34 U Platonovoj filozofiji, *mnenje* je način spoznavanja čulnog sveta, sveta vidljivog (horaton), sa dva svoja vida: slikovito predstavljanje ili nagadanje (eikasia) i verovanje (pistis). Vidi: Perović, M.A., *Istorija filozofije*, Novi Sad, 2003-2004., str. 95-6.

35 Hegel, IF, str. 19.

36 Ljubav prema znanju u bitnome je nešto slučajno, nešto što ne spada u suštinu. Priroda je znanja, međutim, da bude znanost: „Unutrašnja nužnost da znanje bude znanost, leži u njegovoj prirodi, a zadovoljavajuće objašnjenje o tome jest samo izlaganje filozofije same. *Vanjska* pak nužnost, ukoliko se ona shvati na opći način, bez obzira na slučajnost osobe i individualne pobude, isto je što i *unutrašnja* nužnost, u obliku naime, kako vrijeme predstavlja opstanak svojih momenata“ (Hegel, FD, str. 6).

37 Znanost o ideji „u bitnosti je *sistem*, jer ono istinito postoji kao *konkretno* samo tako da sebe u sebi razvija, sabirući i držeći se u jedinstvu, tj. kao *totalitet* i samo s pomoću razlikovanja i određenja njegovih razlika može da postoji njihova nužnost i sloboda cjeline“ (Hegel, EFZ, str. 44).

38 Hegel, EFZ, str. 44.

39 Hegel, FD, str. 24.

40 „Ovo trezveno mišljenje ima taj talenat i tu spretnost da iz svoje trezvenosti ne prelazi na glad, na strmljenje, već da jeste i ostaje u sebi sito. Time se ovo mišljenje koje ovako govori odaje da je mrtvi razum; jer trezveno je samo ono što je mrtvo i pri tom jeste i ostaje u isto vreme sito“ (Hegel, IF, str. 22).

iste cjeline⁴¹. Ako je “istinito celina“, onda različnost filozofija čini tu celinu, tj. njenu istinitost. I svaka pojedina filozofija jeste suštinski istinita na temelju svog odnosa prema celini, tj. prema istoriji filozofije: „Sadržaj ima samo kao moment cjeline svoje opravdanje“⁴², odnosno: „Pojedini delovi imaju svoju izvanrednu vrednost na osnovu svoga odnosa prema celini. Nigde to nije slučaj kao kod filozofije i potom kod njene istorije...Jer ono što je u istoriji značajno takvo je samo na osnovu svoga odnosa prema onome što je opšte i na osnovu svoje veze s njim. Uvideti to opšte znači, dakle, shvatiti značaj pojedinačnoga“⁴³. Suština ovakvog poimanja istorije filozofije nalazi svoje polazište u poznatoj tezi da „filozofije, ma kako da se razlikuju, ipak imaju tu zajedničku osobinu što predstavljaju filozofiju“⁴⁴. Diverzitet filozofija uslovljen je, dakle, samom prirodom istine: „Istinito je kretanje, proces ali u njemu je mir; razlika, kada postoji, jeste samo razlika koja iščezava, na osnovu čega postaje puno jedinstvo“⁴⁵. To puno jedinstvo, unutar koga se razvijaju različite filozofije, jeste *razviće konkretnoga*.

IV

Istinito je celina, što znači da je istina suštinski *jedna*, a cilj filozofije je „da tu jednu istinu sazna, ali da je u isto vreme sazna kao izvor iz kojeg jedino proizilazi sve ostalo“, pa je otuda najbitnije da se „sazna da ta jedna istina ne predstavlja samo neku prostu, praznu misao, već jednu misao koja je u sebi određena“⁴⁶. Ta u-sebi-određena misao, istina, jeste isto što i razvoj onoga konkretnog. Filozofija se ne bavi „apstraktnim opštoštimama“, budući da one *nisu* istinite, upravo stoga što su apstraktne. Zadatak je filozofije, kao „najvećeg neprijatelja apstraktnog“, da spozna kako se ono konkretno u sebi razvija i napreduje u konkretnosti. Ono što predstavna svest ne može nikako uvideti jeste kako je uopšte moguće da ono što je konkretno pokazuje nekakav razvoj, odnosno, kako je moguće „da ideja mora tek da postane ono što jeste“⁴⁷. Međutim, to postajanje ideje onim što ona jeste srž je spekulativne metode⁴⁸, koja je jednovremeno način onog su-

41 Hegel, EFZ, str. 43.

42 Ibid., str. 44.

43 Hegel, IF, str. 13.

44 Ibid., str. 23.

45 Ibid., str. 28.

46 Ibid., str. 24. „Slobodna i istinska misao jest u sebi *konkretna*, pa je ona tako *ideja*“. Ideju, dakle, ne čine prazne opštosti, ona nije “najviša suština” o kojoj se ništa drugo ne bi moglo reći, *već ono opšte koje je u sebi određeno*. Apstraktno je ono neposredno, početno, i time najsiromašnije, najoskudnije.

47 Hegel, IF, str. 25.

48 Hegelova spekulativna metoda jeste „samoizlaganje i samoprikazivanje filozofske ideje, dakle, unutrašnjeg hoda jedinstvovanja misaonog i zbiljskog uma“ (Perović, M.A., *Etika*, Grafimedia, Novi Sad, 2001., str. 88). Otuda je ona opšta metoda filozofije, što znači i metoda filozofije istorije filozofije. Pitanje metode istorije filozofije može biti *postavljeno* (a potom se na njega može dati i odgovor) na filozofski način tek kada se sama istorija filozofije shvati kao filozofija. Potreba za određenjem metode jedne znanosti javlja se tek kada se ta znanost reflektuje *kao znanost*, odnosno, kada se „očisti“ od slučajnosti i proizvoljnosti i sagleda kao celina, budući da „metoda nije ništa drugo nego izgradnja cjeline, postavljena u svojoj čistoj bitnosti“ (Hegel, FD, str. 33).

bjektivnog i onog objektivnog i na temelju koje je moguće nešto poput njihova jedinstva. Ukoliko „sve stoji do toga da se ono istinito shvati i izrazi ne kao *supstancija* nego isto tako kao *subjekt*“⁴⁹, što je ostvarivo samo na principima spekulativne dijalektike, utoliko filozofija, a onda i istorija filozofije, mora moći pokazati to istinito u njegovom jedinstvu subjektivnosti i supstancijalnosti. *Razviće konkretnog*, kao „dijalektički hod spekulacije“, jeste način zbilje i način mišljenja, rečju: način istine.

„Poznatost“ pojma razvića uslovljava nužnost da se taj pojam *spozna*, tj. da se njegov istinski pojam prikaže u jedinstvu s njegovim realitetom. To se prikazivanje odvija kroz razlikovanje dvaju stanja, bitnost kojih je utvrdio Aristotel; jedno je *δύναμις* (lat. *potentia*) – dar, moć, ili „biće po sebi“ u Hegelovoj terminologiji, a drugo *ἐνέργεια* (lat. *actualitas*) – zbiljnost, „samostalno biće“. Odnos mogućnosti i zbiljnosti kapitalni je odnos kako Aristotelove, tako i Hegelove filozofije⁵⁰. Pojam razvića je, dakle, određen odnosom ova dva stanja, što Hegel ilustruje čuvenim primerima, prvi od kojih se tiče čovekove umnosti. Čovek, naime, ima um samo kao „podobnost“, kao realnu mogućnost: u detetu um još ne *egzistira*, dete ima samo *moć* uma, um *po sebi*. Tek kada ono što je tako čovek po sebi postane *za njega*, tj. um *za sebe*, može se reći da je čovek zbiljski uman, „postoji za um“: „Ono što je po sebi mora za čoveka da se opredmeti, da postane svesno; ono tako postaje za čoveka. Ono što je za nj predmet isto je što je on po sebi; i tek tako čovek postaje za sebe sama, udvostručen je, održao se, nije postao neko drugi“⁵¹. Drugim rečima, mogućnost je *mogućnost zbiljnosti* i zbiljnost je ono što daje da mogućnost bude, što znači da ono *po sebi* jeste prvo po temporalnoj sukcesiji, ali po redu pojma, prva je zbiljnost. To što je po sebi se održava, iz njega ne proizilazi nikakav novi sadržaj, niti je to moguće, ali ta *forma* je ipak „jedna ogromna razlika“ od koje „zavisi sva različnost u istoriji sveta“⁵². Odnos forme i sadržine, dakako, ne treba shvatati u formalno-logičkom smislu, već u kontekstu hegelijanske metode kao metode znanosti, „a u znanosti je sadržaj bitno vezan uz *oblik*“⁵³. Kada se kaže da iz onoga po sebi ne proizilazi nikakav novi sadržaj, to ne znači da sadržaj nije „pretrpeo“ nikakvu promenu, već da je pomoću forme sam sadržaj iz sebe razvio ono što je oduvek posedovao, samo u nerazvijenom, nereflektovanom obliku. Forma, dakle, nije sadržaju nešto spoljašnje, već je ona način na koji sadržaj jeste, tačnije, *biva*. Suštinu te promene, „igre“ između sadržaja i forme, još očiglednije ilustruje drugi glasoviti primer, koji pokazuje speku-

49 Hegel, FD, str. 12.

50 U Aristotelovoj interpretaciji, zbiljnost jeste pre mogućnosti, jer tek zbiljnost daje da mogućnost uopšte bude; odnosno, da bi nešto bilo moguće, ono već mora biti zbiljsko. Tako je i kod Hegela „posledica uzrok vlastitog uzroka“ (Perović), s tom bitnom razlikom što se novovekovna inverzija osnovnog elementa u odnosu subjektivnog i objektivnog odražava u filozofiji Nemačkog idealizma kroz problem odnosa bitka i trebanja, gde trebanje stiče primarni ontološki rang. Trebanje, međutim, nije tek mogućnost, ne samo ono „po sebi“, već način na koji to „po sebi“ postaje „za sebe“ i „za nas“, način na koji se neposrednost posreduje, movens zbiljnosti: upravo razviće konkretnog.

51 Hegel, IF, str. 25.

52 Hegel, IF, str. 25. Na tom tragu Hegel objašnjava kako je ropstvo uopšte bilo moguće, kad su svi ljudi po prirodi umni, a sloboda je formalnost te umnosti: čovek *egzistira* kao slobodan tek kada *zna* da je slobodan, tj. tek kada sloboda po sebi postane sloboda za čoveka.

53 Hegel, OCFP, str. 8.

lativno kretanje životnog ciklusa biljke. Klica biljke ima nagon da se razvije, ne može „izdržati“ da bude samo po sebi; ono što postoji u njoj, zamotano i idealno, istupa u spoljašnju egzistenciju, kako bi ostvarilo predodređenu svrhu – plod, odnosno novu klicu. Iako je svaki od momenata razvoja biljke – klica, izdanak, stablo, list, cvet, plod, klica – negacija, ukidanje prethodnog, ipak je u svakom od momenata jednovremeno sadržan i prevaziđen prethodni, čime je negacija u isto vreme i afirmacija.

Svrha je, dakle, povratak u prvobitno stanje, u ono jedinstvo od koga se pošlo. To jedinstvo, pak, nije više jednostavno, već posredovano, a ono čime se posreduje jeste njegov vlastiti sadržaj, koji jedinstvo treba da pojmi kao ono svoje i, istovremeno, ono drugo sebe samoga, u koje prelazi i iz koga se vraća, donoseći natrag iskustvo posredovanja. Završna tačka početak je novog razvoja, koji podrazumeva novo posredovanje. Međutim, niti je postignuto jedinstvo jednako početnom, niti je put koji treba iznova preći isti kao već pređeni: u posredovanju se događa jedan novi kvalitet. Taj novi kvalitet, pak, prisutan je u sadržaju oduvek, ali „skriveno“, a pomoću forme izlazi on na videlo.

Osobenost prirodnih stvari je što subjekt koji čini početak i onaj koji sačinjava kraj predstavljaju dve različite jedinke. U duhu, međutim, nema takvog udvostručavanja, početak i kraj u njemu su isti, u svom drugom duh je kod samog sebe, a ne izvan sebe; njegovo razviće je „izlaženje, samorazlaganje i ujedno dolaženje sebi“, što je njegov „najviši, apsolutni cilj“⁵⁴. Dolazeći samom sebi, duh biva *slobodnijim* po sebi, za sebe i za nas. Jedino u mišljenju duh može potpuno postići ovu slobodu, jedino u mišljenju duh je slobodan na apsolutan način: time je izražen značaj ideje, značaj filozofije, značaj istorije filozofije.

Bit je razvića, dakle, u tome što biće po sebi postaje samostalno biće, menjajući se ostaje isto, pretvarajući se u nešto drugo ujedno dolazi sebi. Kako je pokazano, ono što se razvija jeste „apsolutna sadržina“, ono *konkretno*. Pojmom konkretnog Hegel ne misli isključivo delo, kao suštinsko jedinstvo različitih momenata, već i ono što je po sebi, takođe i proizvod, kao i samu delotvornost i tok razvića. „Konkretno“ ne znači pojedinačno, opipljivo, čulno proverljivo, *ontičko*. Naprotiv, konkretno je upravo ono ontološko, apsolutna suština, apsolutni sadržaj⁵⁵. Stara je predrasuda da se filozofija bavi apstrakcijama, što je tačno samo u pogledu forme, jer je filozofija upravo „najveći neprijatelj apstraktnoga“⁵⁶; ona se bavi mislima, a „slobodna i istinska misao jest u sebi *konkretna*, pa je ona tako *ideja*“⁵⁷. U Hegelovoj filozofiji, istinito kao apstraktno jeste neistinito; ideju ne čine prazne opštosti, već ono opšte koje je u sebi nešto određeno: „Filozofija uopće nema nikakvog posla sa zgoljnim apstrakcijama ili formalnim mislima“⁵⁸. Dok se u sferi čulnog konkretnost, odnosno zajedništvo razlika, čini samorazumljivim (npr. iako cvet ima različite kvalitete – oblik, boja, miris etc. – ipak je

54 Hegel, IF, str. 27.

55 „Ono apsolutno najkonkretnije je duh...Sve drugo konkretno, kako god bogato bilo, nije tako duboko identično sa sobom, a zato nije samo po sebi tako konkretno, najmanje pak ono što se obično razumijeva pod konkretnim, neka raznolikost koja se izvanjski drži na okupu“ (Hegel, EFZ, str. 156).

56 Hegel, IF, str. 28.

57 Hegel, EFZ, str. 44.

58 Ibid., str. 102.

sasvim jasno da je taj cvet neko jedno), u oblasti duhovnog različito se mahom poistovećuje sa suprotnim. Razumsko mišljenje nije u stanju da pojmi jedinstvo različitosti, razum nikada ne prelazi nivo negativne dijalektike, razlike se nužno isključuju. Tako se, primera radi, sloboda i nužnost duha uzimaju kao disjunktivna određenja; duh je, dočim, konkretan, a njegove su odredbe nužnost i sloboda, odnosno, samo u nužnosti duh nalazi svoju slobodu, i obratno: „Postoji jedno i neko drugo i oboje su jedno; to je treće, - jedno je u drugome kod sama sebe, ne izvan sebe“⁵⁹. Otuda je „konkretno“ spekulativna kategorija, koja izmiče zdravom razumu⁶⁰. Razum pod konkretnim podrazumeva isključivo pojedinačnost, dok je, u spekulativnom smislu, konkretno ona opštost koja iz sebe razvija pojedinačnost, da bi se ponovo vratila u opštost. Apstraktnost znači neodređenost, siromaštvo u odredbama: apstraktan može biti početak, ali već se i on u sebi posreduje, postajući time nešto konkretno⁶¹.

Razviće konkretnog znači da konkretno, kao ono što je po sebi, treba da postane za sebe; ono je u sebi različito, a kao mogućnost još uvek nije stavljeno u različitost - ova unutrašnja protivrečnost konkretnoga inicira razviće i vodi do postojanja razlike, koja, s druge strane, sebe ukida, jer je „njena istina jedino da postoji u jednome“⁶². Tako se manifestuje život ideje, život duha. Plod razvića je ne samo vrhunac jednog stupnja, već i polazište drugog stupnja razvića; ono što je formirano dalje i dublje se formira: „Ovo kretanje kao konkretno predstavlja jedan niz razvića koji ne sme da se zamisli kao prava linija koja se proteže u apstraktnu beskonačnost, već kao neki krug, kao vraćanje u sama sebe“⁶³.

Istinito, dakle, ima *nagon* da se razvije, a filozofija je ne samo saznanje tog razvića, već i misaono razviće samo, koje nije usmereno ka spoljašnjosti, već ka unutrašnjosti. Razviće filozofske ideje shvaćeno je kao „samoudublјivanje“ kojim jedna neodređena ideja postaje u sebi određenijom. U celini i u svim njenim delovima egzistira jedna ideja, čije su različite određenosti samo forma koja se nalazi u njoj.

59 Hegel, IF, str. 27.

60 Interesantna je Hegelova opaska da se „zdrav ljudski *um* odnosi na konkretno“ (Hegel, IF, str. 28, podv. M.O.), a da je tek refleksija razuma apstraktna teorija, koja je tačna samo u ljudskoj glavi. Sam pojam „zdravog ljudskog uma“ vrlo je neobičan, budući da se pridevska sintagma „zdrav ljudski“ mahom odnosi na razum. Hegel takvom verbalnom konstrukcijom upravo ukazuje na razviće konkretnoga, shodno navedenom primeru o umnosti deteta. Kao što *Fenomenologija duha* pokazuje da čulna izvesnost sadrži u sebi klicu apsolutnog znanja, tako, u ovom kontekstu, „zdrav ljudski um“ označava onu potenciju iz koje će se razviti um kao takav.

61 „Tako ni znanost, kao kruna svijeta duha, nije dovršena u svom početku. Početak je novog duha proizvod dalekosežnog preobražaja mnogovrsnih oblika obrazovanja, nagrada višestruko zapletenog puta i isto tako mnogostrukog napora i truda. On je cjelina koja se iz sukcesivnosti kao i iz rasprostrtosti vraća u sebe, njezin postali *jednostavni pojam*. Zbiljnost te jednostavne cjeline sastoji se pak u tome, da se ona oblikovanja što su se pretvorila u momente opet iznova – ali u svom novom elementu – razvijaju i daju oblikovanja u nastalom smislu“ (Hegel, FD, str. 9-10).

62 Hegel, IF, str. 28.

63 Ibid., str. 30.

V

Kao i ideja, kao filozofija uopšte, tako i istorija filozofije predstavlja sistem u razviću, sa dva moguća načina pojavljivanja: proizilaženje može biti praćeno sveću o nužnosti po kojoj se događa svaki naredni stupanj, ili ova svest može izostati, pa se ima utisak da je ovo izvođenje slučajno (ali samo utisak, jer je proizilaženje uvek determinisano nekom unutrašnjom nužnošću). Zadatak filozofije jeste da predstavi način ovog proizilaženja i saznatu nužnost odredbi. Ukoliko je reč o čistoj ideji, taj zadatak pripada logici. Ono, pak, čime se bavi istorija filozofije jeste prikazivanje različitih stupnjeva razvića i njegovih momenata u vremenu i prostoru, odnosno, prikazivanje proizilaženja različitih stupnjeva u empiričkoj formi⁶⁴: „Naročito će se pri tom veza između istorije filozofije i same filozofije kao nauke pokazati kao nešto najinteresantnije; to jest pokazće se da ona ne izlaže spoljašnju stranu sadržine, ono što se desilo, događaje, već kako sama ta sadržina, - to što izgleda da se pokazuje kao nešto istorijsko, - pripada filozofiji kao nauci: da je sama istorija filozofije naučna i štaviše da se uglavnom pretvara u filozofiju kao nauku“⁶⁵.

Pretpostavka da se predstavljanjem stupnjeva razvoja bića bave, svaka na svoj način, logika i istorija filozofije vođena je idejom da je istorija filozofije, u izvesnom smislu, „temporalizacija“ logičke filozofije, tačnije, temporalizacija pojmovnih određenja ideje: „Ja sada tvrdim da je redosled sistema filozofije u istoriji isti kao redosled u logičkom izvođenju pojmovnih odredaba ideje“⁶⁶. Nešto drugačije formulisana, ista teza nalazi se i u *Enciklopediji*: „Onaj isti razvoj mišljenja koji se prikazuje u povijesti filozofije prikazuje se u samoj filozofiji, ali oslobođen od one povijesne spoljašnjosti, *čisto u elementu mišljenja*“⁶⁷. Ovaj stav od vitalnog je značaja za razumevanje Hegelove interpretacije istorije filozofije, pa i celine Hegelovog sistema, u okviru koga su „razlike pojedinih filozofijskih znanosti samo određenja same ideje“ i u kome se „samo ona (tj. ideja – *M.O.*) prikazuje u tim različnim elementima“⁶⁸.

Sušтина analogije između redosleda sistema filozofije i redosleda logičkog izvođenja je u sledećem: ukoliko se temeljni pojmovi filozofskih sistema u potpunosti „očiste“

64 To dakako ne znači da je istorija filozofije neka empirijska nauka, već da obrađuje misaoni sadržaj u njegovoj empiričkoj formi. Moglo bi se reći da ono što logika izlaže apriorno, istorija filozofije izlaže aposteriorno. Koraćeva opaska da je „Hegel postavio istoriju filozofije u okvire i konstrukcije svog sistema, dajući joj pri tome obeležje osobenog načina 'proizilaženja filozofije' i posmatrajući je u jedinstvu sa logičkim razvojem filozofije“ (Korać, V., „Hegelovo filozofsko zasnivanje istorije filozofije“, predgovor Hegelovoj *Istoriji filozofije*, str. XXI) potpuno promašuje bit Hegelove interpretacije istorije filozofije. Nije Hegel „postavio“ istoriju filozofije, niti bilo koju drugu filozofsku znanost, na ovo ili ono „pripremljeno“ ili „iskonstruisano“ mesto u vlastitom sistemu, već je sama ideja istorije filozofije, razvijajući se u sebi, zauzela odgovarajuće mesto. Time se istoriji filozofije ne žele spočitavati natprirodne, *animističke* ili slične moći. Suština je u tome da ideja vlastiti razvoj duguje unutrašnjoj nužnosti i najviše što se može učiniti jeste ne uplitati se u tok te nužnosti. Iz osnovnih pretpostavki Hegelovog sistema filozofije nužno proističe takva pozicija istorije filozofije i takav njen odnos sa logikom, filozofijom uopšte, etc.

65 Hegel, IF, 13.

66 Ibid, str. 32.

67 Hegel, EFZ, str. 44.

68 Ibid., str. 47.

od činilaca vezanih za njihovo spoljašnje uobličjenje, ono što preostane biće različiti stupnjevi odredbi same ideje, u njenom logičkom pojmu. Ovaj je proces reverzibilan, pa se tako u logičkom izvođenju dobijaju glavni momenti istorijskog toka, dakako pod uslovom da *umemo* da ih prepoznamo; mora se „već doneti sa sobom poznavanje ideje (...) inače se jednom oku, lišenom ideje, pokazuje samo neuređena gomila mnenja, kao što to vidimo u mnogim istorijama filozofije“⁶⁹. Ilustracije radi, Parmenidova filozofija je na stupnju bića; Platonova na stupnju suštine; Aristotel je već na stupnju pojma, etc. Filozofija samog Hegela je – kao da bi uopšte i moglo biti drugačije!:) – na stupnju apsolutne ideje, apsolutnog znanja: „Ovakav vremeniti prikaz razvitka istorije filozofije moguć je na pretpostavci shvatanja o nužnom slijedu razvitka filozofskog mišljenja. U Hegela se ta ideja gradi na ovim postavkama: svako vrijeme ima samo jednu filozofiju (dok su njezine unutrašnje razlike, kao i naporedno postojanje različitih filozofskih učenja, samo nužne misaone strane istog principa); niz filozofskih sistema nije slučajno stupnjevito, nego je ta stupnjevitoost nužna u razvitku filozofije kao nauke; konačno, potonja filozofija po vremenu (sama Hegelova filozofija) rezultat je razvitka cjelokupne dotadašnje filozofije i predstavlja najviši oblik znanja koje samosvjesni duh postavlja o sebi samom“⁷⁰. Jedino ona istorija filozofije koja se očituje kao takav sistem razvića ideje pokazuje da „predstavlja jednu umnu činjenicu“⁷¹. Analogija između logike i istorije filozofije temeljni je momenat Hegelovog shvatanja povesti filozofije. Na toj ideji izgrađena je znanstvenost istorije filozofije, jer „fundament znanstvene spoznaje jest unutrašnji sadržaj, imanentna ideja i njezin u duhu revni život“⁷². Budući da je unutrašnji sadržaj istorije filozofije jednak unutrašnjem sadržaju logike, istoriji filozofije se može osporavati znanstvenost i pravo na pripadnost filozofiji samo onoliko koliko je to moguće u slučaju same logike ili filozofije uopšte. Pokazujući jednostavni život pojma sa dva različita obzorja, logika i povest filozofije tvore samu bit filozofije, iz koje biti proizilaze sve druge filozofske znanosti.

VI

Bit duha se sastoji u tome što njegovo biće jeste njegovo delo, njegovo delo je to što zna za sebe, a postavljaajući sebe sebi kao predmet, duh se pretvara u *određeno* biće, biće u vremenu. Ideja je u mirovanju van vremena, ali kao konkretna, kao razviće, ona

69 Hegel, IF, str. 33.

70 Perović, M.A., *Istorija filozofije*, ibid., str. 23.

71 Hegel, IF, str. 33. „Ideju povijesti filozofije kao filozofsku disciplinu prvi je sistematski odredio Hegel. Kod njega povijest filozofije čini završni dio njegovog sistema i povijest filozofije je sama filozofija. Tu postoji paralelnost logičkog i povijesnog toka. Prema Hegelu, povijest filozofije je nauka ako u sistemima vidi razvoj ideje; filozofija je spoznaja razvoja duha, a povijest filozofije je povijest samonalaženja misli. To znači da je princip prave filozofije da sve posebne principe sadrži u sebi, a svaka je filozofija – filozofija samo na određenom stupnju pojedine epohe. Stoga je, prema Hegelu, postojala samo jedna filozofija; zatim – slijed sistema nije slučajnost i postoji identitet između filozofije i povijesti filozofije“ (Bošnjak, B., *Sistematika filozofije*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 211).

72 Hegel, EFZ, str. 16.

u sebi samoj istupa u spoljašnjost u elementu mišljenja, u određeno biće: ovako se filozofija u mišljenju javlja „kao neka egzistencija koja se u vremenu razvija“⁷³, isto tako kao delanje pojedinačne svesti. Međutim, duh postoji i kao duh koji je u sebi opšti, konkretan, i ova „konkretna opštost“ obuhvata sve razvijene forme u kojima duh biva predmet samoga sebe, odnosno, njegovo misaono shvatanje samog sebe jeste napredovanje koje se kao opšti duh predstavlja u istoriji sveta. Kroz ovaj razvitak se dešava da jedan stupanj ideje postane svestan u jednom narodu, dok će se njen naredni stupanj izraziti, možda vekovima kasnije, u nekom drugom narodu.

Raznovrsnost je uvek u proticanju, kaže Hegel, a „konkretna ideja filozofije jeste delotvornost razvika u kojoj treba da se ispolje razlike koje ona sadrži po sebi“⁷⁴. Ove razlike nisu ništa drugo do misli uopšte, jer se razlike koje postoje unutar ideje stavljaju kao misli, i te razlike moraju stupiti u egzistenciju, zbog čega je nužno da u sebi sadrže totalitet ideje. Pogrešno je pretpostaviti da se u filozofijama sadrži ideja u različitim formama koje su shvaćene kao nešto slučajno; istina je da su te forme ono suštinsko, „iskonske razlike same ideje“⁷⁵, ono što čini sadržinu ideje: sadržina, razvijajući se, postaje formom.

Iako je svaki sistem u jednoj odredbi, te odredbe ne mogu ostati razdvojene, već se povezuju i padaju na stupanj momenata, da bi se, opet, način na koji se svaki momenat postavlja kao nešto samostalno ukinuo, što je početak jednog novog razvika; neophodni su mnogi preokreti da bi se duh, dolazeći do svesti o sebi, oslobodio. Nastojeći da objasni nužnost ovog procesa i nužnost same filozofije, Hegel se poziva i na božanski autoritet: „Onaj ko događaje u oblasti duha – a to su filozofije – smatra za slučajnosti ne uzima ozbiljno veru u božanski poredak u svetu, te njegova vera u providenje jeste prazno brbljanje“⁷⁶. Još se jedno pitanje nameće u vezi s vremenskim razvojem filozofije, a to je pitanje same dužine vremena koje je duhu potrebno da „izradi“ svoju filozofiju. Ovo se pitanje doima pomalo naivnim, i Hegel shodno tome i odgovara na njega – sa učtivom strpljivošću jednog naučnika koji prekida izlaganje najkompleksnijeg matematičkog problema da bi ljubopitljivom slušaocu objasnio koliko su dva i dva – odgovara, dakle, slično kao Avgustin mnogo vekova pre njega: „On (tj. duh - M.O.) ima dovoljno vremena upravo zato jer se sam nalazi izvan vremena, jer je večan...Vreme, trud, utrošak, - takve odredbe konačnog života ne spadaju ovde“⁷⁷.

Ono što se mora pokazati u nizu filozofija, objedinjenom pod nazivom *istorija filozofije*, jeste da je on suštinski izraz same filozofije kao nauke. Radi potpunijeg razumevanja ovog niza, valja primetiti da njegov početak čini ono što je po sebi, neposredno, apstraktno, „najsiromašnije“ u odredbama⁷⁸, dok napredovanjem dostiže konkretnost. Reč je o konkretnosti misli, a ne o prirodnoj konkretnosti koja pripada čulnoj svesti: dete je, na primer, prirodno konkretnije od čoveka, ali u mislima daleko apstraktnije; tako je i nauka konkretnija od opažanja.

73 Hegel, IF, str. 34.

74 Ibid., str. 35.

75 loc.cit.

76 Ibid., str. 36.

77 Ibid, str. 37.

78 “Prvi početak ne može biti ništa posredno i dalje određeno” (Hegel, EFZ, str. 104).

Posmatrana kroz prizmu misaone konkretnosti, filozofija, dakle, u svojim počecima pokazuje najveću apstraktnost i oskudnost određenja ideje – prve se filozofije kreću u opštostima, te se od njih ne mogu očekivati odredbe svojstvene jednoj dubljoj svesti („učitavanje“ potonjih pojmova i distinkcija u pređašnje filozofske sisteme je inače vrlo svojstveno brojnim autorima, koji učenjima starih imputiraju ne samo anticipacije stavova koji će biti u središtu filozofske pažnje vekovima docnije, već pronalaze da su isti eksplicitno izraženi u njima, samo ako se *dobro* pogleda; o apliciranju savremene terminologije na stare filozofske probleme da se i ne govori). Shodno ovoj pretpostavci, „najmlađa“ je filozofija najrazvijenija, najdublja, *najkonkretnija*; ideja je u njoj dostigla najviši stupanj svog dosadašnjeg razvoja. Ne misli se, naravno, na tzv. „filozofiju u modi“ – ljudi su skloni da „izviču za filozofiju svako lupetanje“⁷⁹ – već na najnoviju filozofiju u smislu one koja je, po svojoj suštini, proizvedena celokupnim dotadašnjim radom duha. Bit ove teze sastoji se u činjenici da je svaka filozofija čedo svog vremena, odnosno da je ona proizvod jednog stanja duha, jednog stupnja ideje: „Svaka filozofija, upravo zbog toga što predstavlja jedan naročiti stupanj razvića, pripada svome vremenu i vezana je za njegove ograničenosti“⁸⁰. Zbog toga se, po Hegelovom sudu, ne može očekivati da stare filozofije pruže punu satisfakciju zahevima savremenog uma; one su nužne da bi se razumeo razvoj duha u svim njegovim manifestacijama, ali taj duh je u sebi napredovao do jednog dubljeg pojma o vlastitoj biti, do jednog „supstancijalnijeg života“. U svim pokušajima da se vaskrsne neki niži stupanj razvoja duha, ospoljen u tadašnjoj filozofiji, pokazalo se da je taj čin neostvariv: „Mumije, stavljene među živa bića, nisu se mogle održati“⁸¹.

Svaka je filozofija, dakle, rezultat vlastitog vremena i, kao takva, jedini je oblik u kome se duh može filozofski izraziti u datom vremenu. To je u skladu s Hegelovom idejom da u svakom vremenu postoji samo *jedna* filozofija, zapravo, jedan *princip*, koji se razvija na različite načine, ali je u toj različitosti i kroz nju *jedan*.

VII

Hegelova interpretacija istorije filozofije označava – suštinski – usamljen slučaj u čitavoj istoriji filozofije. Iako se daleki odjek njegovog ukazivanja na znanstvenost filozofije može primetiti u izvesnom broju studija koje razmatraju problem istorije filozofije (ne samo u kontekstu predgovora vlastitim ili tuđim izlaganjima te istorije), zahtev za „filozofijom kao strogom naukom“, koji je od Huserlovog vremena napredovao do gotovo potpunog odiuma prema svemu što ima spekulativne dubine, onemogućio je ponavljanje takvog jednog pristupa⁸². Kako bi rekao Adorno: „Onaj tko brani neku stvar

79 Hegel, IF, str. 41.

80 Ibid., str. 44.

81 Ibid., str. 45

82 Ilustracije radi, Koraćeva knjige o problemima istorije filozofije – „Filozofija i njena istorija“ – ukazuje na temeljno nerazumevanje hegelijanske ideje istorije filozofije, što se pokazuje u samom naslovu, apstrahujući od interpretativne pozicije. U tom je naslovu filozofija odvojena od vlastite istorije, upravo time što je sa njom stavljena u odnos naknadnog povezivanja, što je opšti manir tumačenja povesti filozofije nakon Hegelovog vremena.

koju duh vremena odbacuje kao zastarjelu i nepotrebnu, stavlja sebe u najnepovoljniju poziciju⁸³. Međutim, Hegelova interpretacija povesti filozofije jedina je koja izučavanje te povesti ne čini izlišnim poslom dokonih „učenjaka“. Kada Hegel na početku izlaganja vlastite koncepcije istorije filozofije kaže da je „prvi uslov koji čovek mora ispuniti, da bi se mogao baviti filozofijom, smelost da gleda istini u oči i da veruje u moć duha“⁸⁴, a završavajući izlaganje čitave dotadašnje povesti filozofije označi istoriju filozofije kao „ono što je najbitnije u istoriji sveta“⁸⁵, onda je jasno da je filozofija zahtevan i naporan posao, a povest filozofije filozofska znanost *par excellence*. Nije jednostavno odgovoriti na „neugodne zahteve pojma“, ali duh je taj koji te zahteve postavlja.

Filozofija je proizvod svetskog duha, ozbiljenje i razvoj tog duha, njegov prelazak u drugo kao vlastitu imanentnu razlikovanost i povratak u sebe samog kao objedinjenje razlika u jednom višem jedinstvu. Istorija filozofije nije ništa drugo do put tog razvoja.

MINA OKILJEVIĆ

Faculty of Philosophy, Novi Sad

HEGEL'S CONCEPTION OF HISTORY OF PHILOSOPHY

Abstract: Discontinuity with the tradition of interpretation of history of philosophy as an anthology of opinions took place in Hegel's philosophy. The essence of his standpoint is expressed in thesis that history of philosophy is, by all means, a philosophy. As a movement of the spirit and presentation of his development, philosophy and its history express themselves through what Hegel calls *development of concrete*. Establishment of history of philosophy such as this is enabled by distinguishing history of outer circumstances from internal history as history of mind. The later is always a result of all previous philosophies, and it preserves them by simultaneously exceeding them. In the same manner that an idea progresses in its logical notion, it also shows its development in history of philosophy. As a reflection of the current level of spirit's evolution, every philosophy is a product of its own time, and, for that reason, it presents the only possible way of (philosophical) spirit's existence in that particular moment. Hegel steps out against understanding the difference as contradiction, and indicates that the substance of spirit is actually in the unity of identity and difference. In this way, diversity of philosophies in history of philosophy is explained as indispensable mode of philosophy's own existence.

Keywords: Hegel, history of philosophy, spirit, idea, internal and external history, development, concrete, speculation

*Primljeno 11.8.2010.
Prihvaćeno 10.10.2010.*

83 Adorno, T., „Čemu još filozofija“ u *Čemu još filozofija* (zbornik radova), Zagreb, 1982., str. 25. Hegel bi dodao: „Nije utješno primijetiti kako neznaštvo i sama bezoblična i neukusna sirovost, koja je nesposobna da svoje mišljenje čvrsto usmjeri na jedan apstraktni stav, a još manje na povezanost više njih, čas uvjerava da je sloboda i tolerancija mišljenja, čas opet da je genijalnost“ (Hegel, FD, str. 47).

84 Hegel, IF, str. 3.

85 Hegel: Istorija filozofije III, BIGZ, Beograd, 1975. god., str. 537.